

მერი უინჯიანვილი

ეზინიან თუ ეზინია? ურჩავნიან თუ ურჩავნია? ჰქვიან თუ ჰქვია?

თანამედროვე ქართულში ჰშია, სწყურია, სწადია, ეშინია, სცალია, უხარია (გაგინარია), ჰრცხვენია, ჰგონია, სჯობია, შეუძლია, ურჩევნია, ჰქვია ზმნები სწერია, ჰკილია ტიპის სტატიკურ ზმნებთანაა გათანაბრებული და -ია დაბოლოება აქვთ.

მაგრამ არც ისე იშვიათად თანამედროვე მხატვრულ ლიტერატურაში, ზოგჯერ ჟურნალ-გაზეთებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაშიც კი ამ ზმნებში თავს იჩენს -იან დაბოლოება: ჰშიან, სწყურიან, სწადიან, ურჩევნიან, სჯობიან, ჰქვიან...

ისმის სკითხვი, რა მიმართებაა ამ -ია და -იან დაბოლოებებს შორის.

ეს -იან დაბოლოება ჰქონდა ზემოთ დასახელებულ ზმნებს XII—XIX საუკუნეების ქართულ სალიტერატურო ენაში; ამასთან, რაც უფრო ადრეული ხანის ტექსტებს განვიხილავთ, მით უფრო მყარად აღმოჩნდება -ნ დაბოლოება ამ ზმნებში.

კერძოდ, ამ ზმნათა ნარიანი ფორმებია გავრცელებული „ამირან-დარეჯანიანში“, „ვეფხისტყაოსანში“¹, „თამარიანში“, „ვისრამიანში“, „რუსუდანიანში“, საიათნოვას, დ. გურამიშვილის, სულხან-საბა ორბელიანის, ნ. ბარათაშვილის, ალ. ჭავჭავაძის და გრ. ორბელიანის ენაში.

მ ა გ ა ლ ი თ ე ბ ი :

იგივე გაჰყრის, სიშორე არა თუ ნებით სწადიან (ვეფხისტყაოსანი, 1570).

მეშინიან, თუცა შიშსა მოციქული არ დაჰრიდობს (იქვე, 754).

რათგან მერჩიო, ნუ მერცხვი, ვაე, რასაღა გრცხვენიან (იქვე, 1531).

თუ ჩემი მოსწრაფება გწადიან, ნულარ დაიყოვნებ წამსაცა (ვისრამიანი).

... ლომსა ვითა ჩუნეთა სისხლთათჳს სწყურიან... (იქვე).

¹ ის ფაქტი, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ -იან დაბოლოებიანი ზმნები შეიძლება გამოყენებული სარიტორიკული, უდავოს ხდის ნარიან ფორმათა არსებობას ავტორის ენაში.

არცა რცხუენიან კაცთაგან და არცა ეშინიან ღმრთისაგან (იქვე).
განა არა გწადიანთ მისი ომიო (ამირანდარეჯანიანი).

დღეს აღარ მცალიან... (რუსუდანიანი).

მოწყენით არიან, არავის სცალიან ჩვენს საქორწილოდ (დ. გურამ.).

გლახაკთა და უღონოთა შიან (საბაქ).

არავისთვის მე დღეს არა მცალიან... (გრ. ორბ.).

რა მიხაროიან, რა მინდა? (გრ. ორბ.).

... ეშინიან, იერძალვის, არლა იცის... (ნ. ბარათ.).

კიდევ ამისთვის არა მცალიან... (ნ. ბარათ.).

ამ ტიპის ზმნათა უნარო ფორმები იმავე ტექსტებში საძებარია.

დასახელებულ ზმნათა ნარიანი ფორმებივე აყო გაბატონებული XIX საუკუნის სალიტერატურო ქართულში. ნარიანი ფორმები უხვად გვხვდება ილიას, ვაჟას, ა. ყაზბეგის, ნ. ლომოურის, ა. ფურცელაძის, ს. მგალობლიშვილის, ეკ. გაბაშვილის, რ. ერისთავის, დ. მაჩხანელის, ი. ევდოშვილის, შ. არაგვისპირელის ნაწერებში.

მაგალითები:

შეგიძლიან წაბრძანდეთ (ილია).

გიხაროიანთ განა? (ილია).

... ხელის შეშლა სწადიანო (ვაჟა).

— მე ეშინიან, მე ეშინიან!.. მომდევნ... (ა. ყაზბ.).

ცოტა არ იყოს სცხვენოიან... (რ. ერისთ.).

და გულს შენი ნახვა სწყუროიან, სწყუროიან (დ. მაჩხ.).

მჟადი ჰქონდეს და გული მხიარული, ის არ ურჩევნოიან? (ეკ. გაბ.).

ისევ ქმრის ხელში იყო, ის გირჩევნოიან (ეკ. გაბ.).

რით მჯობიან მე ეგა? (ნ. ლომ.).

ვერობიულ ადამს ჩვენი მამაპაპური სტუმართმოყვარეობა სჯობიან (ნ. ლომ.).

ასე სჯობიან (ს. მგალ.).

ფული არ მირჩევნოიან წილიან-წირბლიან კაცებსა? (ს. მგალ.).

ჰაი! გაგიხაროიან, წვიმიან წელიწადში აქ ძნები გადიჭიმება ხოლმე (ს. მგალ.).

ჰაი, ჰაი! გაგიხაროიან, მე იმას მისხია (ს. მგალ.).

გაგიხაროიანთ, მე თქვენ კუდით ქვას გასროლივბლით (ვაჟა).

ამ ზმნათა უნარო ფორმები იმავე ავტორთა ნაწერებში იშვიათად გვხვდება.

როგორც ცნობილია, ამ ზმნათა ნარიანი ფორმები დღეს ქართულურ-კახურს², მოხეურსა და ფშაურს ახასიათებს. ამ მხრით ამ დიალექტებში დაცულია ის ვითარება, რაც იყო XII—XIX საუკუნეების სალიტერატურო ქართულ ენაში. დასავლური დიალექტებისათვის ამ

² ვ. თოფურია, ქართლური. არილი, 1925, გვ. 143; ა. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბილისი, 1956, გვ. 93.

ზმნათა წარიანი ფორმები უცხობა. მაგრამ ილიას თანამედროვე იმ მწერალთა ნაწერებში, რომლებიც დასავლეთ საქართველოდან იყვნენ გამოსული, წარიანი ფორმები ჩვეულებრივია³. კერძოდ ამ ფორმებს ვხვდებით დ. კლდიაშვილის, გ. წერეთლისა და ე. ნინოშვილის ნაწერებში:

... გულით სწადიანთ ოჯახს მოეკიდონ (დ. კლდ.).

გვაჟამე რამე, გვშიანთ (გ. წერ.).

... და მაინც ჩვენი ეშინიანთ (ე. ნინოშ.).

სწორედ ამ დასავლური დიალექტური წრიდან გამოსულ მწერალთა ნაწერებში იჩენს ჭარბად თავს XIX საუკუნეში ამ ზმნათა უწარო ფორმები.

თუ ილიას, ვაჟას, ალ. ყაზბეგის, რ. ერისთავისა და ხალხოსნების ენაში ძალიან იშვიათად გვხვდება უწარო ფორმები, დ. კლდიაშვილის, გ. წერეთლისა და ე. ნინოშვილის ნაწერებში უწარო ფორმები გაცილებით სჭარბობს წარიანს, ა. წერეთლის ნაწერებში წარიანი ფორმები არ გვხვდება.

XX საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში საერთოდ მნიშვნელოვნად იკლებს წარიანი დაბოლოების შემთხვევები ამ ზმნებში. წარიანი ფორმები მხოლოდ აღმოსავლური დიალექტური წრიდან გამოსული მწერლების ნაწერებშია თუ შეგვხვდება.

წარიან ფორმებს ხმარობენ მწერლები: მ. ჯავახიშვილი, ს. შანშიაშვილი, თ. ჩხეიძე, გ. ლეონიძე, ლ. მრეღაშვილი, გ. ნატროშვილი; ორიოდ მაგალითი დასტურდება გ. შატბერაშვილის, მ. მრეველიშვილისა და ს. იორამაშვილის ნაწერებშიც.

მაგალითები:

ყაშას დიმილს გველის შხამიც კი სჯობიან (მ. ჯავახ.).

რა გქვიან? (მ. ჯავახ.).

ხმა ამოიღე, რისა გრცხვენიან (მ. ჯავახ.).

ჩემი რათ გეშინიან? (მ. ჯავახ.).

ყველას შეუძლიან იმისი დაბრკელება (მ. ჯავახ.).

... მაინც ისა, რომ მშვიან... მშვიან და მწყურრიან (მ. ჯავახ.).

მე თქვენი დაჭრილებისთვის და მკვდრებისთვის არა მცალიან (მ. ჯავახ.).

რად გწყურრიან სისხლი? (ს. შანშ.).

... თუ ალლაჰის არ გეშინიან, ხალხის გეშინოდეს (ს. შანშ.).

მრცხვენიან ჩემი წარსულის (ს. შანშ.).

თქვენ ჩემი შველა არ შეგიძლიანთ, არა (ს. შანშ.).

პური მშვიან... (ს. შანშ.).

რეზომ არ იცოდა ახლა, რა სჯობიან (ო. ჩხ.).

³ შეიძლება ეს ფაქტი რედაქტორის ჩარევის შედეგი იყოს, მაგრამ ყველაფერს რედაქტორი ვერ გაასწორებდა.

მშვიდად ლაპარაკი არ შეუძლიან (ო. ჩხ.).

ჩვენ გვიხარია (ო. ჩხ.).

მე სიძნელე მირჩევნიან (ო. ჩხ.).

ეგრე იყოს, აგრე სჯობიან (ო. ჩხ.).

როგორც ჩანს, არა გცალიან... (ო. ჩხ.).

რა ვქნა, ძმაო, არ შემიძლიან (ლ. მრელ.).

ვისა სცალიან სახტუნაოდ... (ლ. მრელ.).

ნუ გეშინიან, შალიკო... (ლ. მრელ.).

ძილი კი, გაგიხარია, კარგი იცის მთაბა (ლ. მრელ.).

— არა მწყურია.

— კარგი, ნუ გწყურია, მე დავლევ (ლ. მრელ.).

მე ძანძახისა არ მეშინიან! (გ. ლეონ.).

... ღვინისათვის სად მცალიანო? (გ. ლეონ.).

... მეტი აღარ შემიძლიანო (გ. ლეონ.).

ვაქაცს თუ ემთქნარებიან, ან ჰშიან, ანა სწყურია (გ. ლეონ.).

განა მე პური მქვია, თქვე გასაწყვეტებო (გ. ლეონ.).

არა გრცხვენია, რომ ამ მიწაზე დაღიხარ? (გ. ლეონ.).

„მეშინიან“, თქვა ნინომ... (გ. შატბ.).

„მეშინიან“, თქვა ნინომ... (გ. შატბ.).

შენ რა გქვია, ბიჭიკო? (ს. იორამ.).

რას მიქვიაო შენი გევა (მის. მრელ.).

გაგიხარია, ახლა კი კარულობდნენ მენახარებე თავმდაბალ სალამს! (ლ. მრელ.).

წარიანი ფორმები ამ ზმნებისა იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ჟურნალ-გაზეთებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაში:

— არა, ბებო, ხელებს არ დაგწვავს, ნუ გეშინიან („დროშა“).

შენ ხომ ამოდენა კაცი ხარ, რისა გეშინიან („დროშა“).

... მას შეუძლიან დაკეტილ კარში გაიაროს („დროშა“).

ხალხს თავისი საყვარელი გუნდის დამარცხება უხარია („დროშა“).

იმასაც იცნობდა ლევანი, ჟერმანო ჰქვიაო („დროშა“).

საიათნოვასთან „შემკობად“ ვისლა სცალიან („მაცნე“).

სოციალურ მოტივზე შექმნილი ლექსებიდან ყურადღებას იპყრობს „Горхарამ“ (მეშინიან) („მაცნე“).

ამისგანომ საზთან საუბრის მეშინიან („მაცნე“).

... იმ ყაფაზის მეშინიან („მაცნე“).

გადაკვრით ისიც არის ნათქვამი, თუ როგორ ეშინიან სანდროს იმ წუთისა... („ლიტ. საქ.“).

შიში რას მიქვია (მნათობი).

ისე მიხარია, თითქოს ნამდვილი იყოსო („ცისკარი“).

რა გქვია, გოგონა? („სოფლის ცხოვრება“).

არც კი რცხვენია, ამხელა ვირგლა კაცია... („ცისკარი“).

არც კი რცხვენია, მისი მამის ტოლი კაცია („ცისკარი“).

ამ ქვეყანაზე მე არაფრის მეშინიან („საბჭ. სამართ.“).

წ. ლორთქიფანიძის, კ. გამსახურდიას, გ. ტაბიძის, ლ. ქიაჩელის, კ. ლორთქიფანიძის, დ. შენგელაიას, რ. ჩხეიძის, ო. იოსელიანის, ნ. დუმბაძის ნაწერებში წარიანი ფორმები არ დასტურდება.

ამრიგად, 5-ს დაკარგვის ტენდენცია ამ ზმნებში სალიტერატურო ქართულში XIX საუკუნეში იჩენს თავს, XX საუკუნეში კი სალიტერატურო ენაში მთლიანად უნარო ფორმები გაბატონდა.

ამ ტენდენციისათვის ანგარიშის გაწევის შედეგი ჩანს ის ფაქტი, რომ ქართული ორთოგრაფიის სადავო საკითხების მომწესრიგებელ კომისიას ჯერ კიდევ 1920—1921 წლებში სწორ, ლიტერატურულ ფორმებად მიუჩნევია **მშია, მწყურია**, უარუყვია **მშიან, მწყურიან** ფორმები, თუმცა სალიტერატურო ენაში **მქვიან, გქვიან...** და **მქვია, გქვია...** პარალელურ ფორმებად დაუტოვებია⁴.

ამ ზმნების მართლწერას ეხებოდა ს. ხუნდაძე და ასკვნიდა: როგორც **მრცხვენია, მეშინია, მშია, მწყურია**, ასევე **მქვია** ზმნაც უნაროდ უნდა ვიხმაროთ, რადგან „უნარო ფორმა ცოცხალ ენაში... უფრო ხშირია, ვიდრე 5-არიანი და, ვისაც სწამს პრინციპი ენის გამართივებისა და გაკეთილხმოვნებისა, მათ უნარო ფორმები უნდა აირჩიონო...“⁵

დღეს ეს საკითხი სადავო აღარ არის. **მშია, მწყურია** ტიპის ზმნათა უნარო ფორმები ითვლება ერთადერთ ლიტერატურულ ფორმებად. ამიტომ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში⁶ და ორთოგრაფიულ ლექსიკონებში⁷ სწორ, ლიტერატურულ ფორმებად ამ ზმნათა უნარო ფორმებია შეტანილი: **შია, სწყურია, სწადია, ეშინია, სცადია, უხარია, რცხვენია, ჰგონია, სჯობია, შეუძლია** და **ჰქვია**. ნარიანი ფორმები კი ქართლურ-კახურსა და ფშაურ-მოხეურ დიალექტებში შემოგვრჩა.

თანამედროვე მხატვრულ ლიტერატურასა და ჟურნალ-გაზეთების ენაში აღმოსავლურ დიალექტურ გარემოსთან დაკავშირებულ მწერლებსლა თუ შემოაქვთ აქა-იქ ნარიანი ფორმები.

რა წარმოშობისაა ეს -იან ან -5 სუფიქსი?

თუ ნარის დაკარგვის ფაქტს გავითვალისწინებთ, -იან სუფიქსი ასე უნდა დაიშალოს: -ი (აწმყოს მაწარმოებელი) + -ა- (რაც რჩება 5-ს დაკარგვის შემდეგ) + -5. მაგრამ ერთი შეხედვითაც ცხადია, რომ ასეთი დაშლა ისტორიულად გაუმართლებელია. -ა-ს თუ სუბიექტის ნიშნად მივიჩნევთ, რაღაა -5? -5-ც მხოლოდ სუბიექტის ნიშანი შეიძ-

⁴ სალიტერატურო ქართულისათვის (პროექტი ქართული ორთოგრაფიის სადავო საკითხების მოსაწესრიგებლად), თბილისი, 1921, გვ. 35.

⁵ ს. ხუნდაძე, ქართული მართლწერისა და სწორენის ძირითადი საფუძვლები, ქუთაისი, 1927, გვ. 22.

⁶ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი რვა ტომად, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბილისი, 1950—1964.

⁷ ვ. თოფურია, ი. ვ. გიგინეიშვილი, სასკოლო ორთოგრაფიული ლექსიკონი, 1941, 1946, 1949 წლების გამოცემები; მათივე, ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონი, თბილისი, 1968.

ლება იყოს. ერთ ზმნას კი არ შეიძლება სუბიექტის ორი ნიშანი ჰქონდეს. ამდენად, -ან ერთი სუფიქსი შეიძლება იყოს მხოლოდ.

ჩვენთვის საინტერესო ზმნები⁸ ორპირიანია; მათ ახასიათებს სტატიკურობა და ინვერსიულობა.

ძველ ქართულში დიდი წილი ამ ზმნებისა აწმყოს -ი სუფიქსით აწარმოებდა. კერძოდ, -ი სუფიქსიანი იყო ზმნები ჰ[მ]შიან (||ჰ[მ]შიის), სწადის (|| სწადს), უხარის, ეშინის, სწყურის.

-ი სუფიქსივე ჰქონდა ძველ ქართულში ჰრქვან ზმნას, ოღონდ ის ჰრქუა გარდამავალი სამპირიანი ზმნის ნამყო მრავალგზისის ფორმა და -ი-ც მრავალგზისობის ნიშანია.

ამავე ჯგუფის რამდენიმე ზმნა ძველ ქართულში უნიშნო იყო: სცალს, სჯობს, სწადს (|| სწადის), შეუძლავს...

ჰ[მ]შიის, სწყურის, ეშინის... ზმნების ანალოგიურია ჰშვენის, სპირს, ჰმატის, სტკივის, ჰსურის, ასხს, ეამების, ეცინების, ენატრების და ა. შ. ზმნები. ამ რიგის ზმნებთან შეწყობილი სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი (მორფოლოგიური სუბიექტი) ზმნას ითანხმებს რიცხვში ძველ ქართულში. სახელდობრ, ამ ზმნებში აწმყოში და თურმეობით პირველში -ან სუფიქსი ჩნდება, თუ მათთან შეწყობილი სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი -ნ სუფიქსით ნაწარმოებ მრავლობით რიცხვშია:

ა წ მ ყ ო

არ შეგმოსთ, მაგა კაბათა არ აგზდით, ტურფად გ შვენიან (ვეფხისტყაოსანი, 489).

სიციხე ჰკლავს, ყინვა დააზრობს, წყალულნი ორჯერვე სტკივიან (ვეფხისტყაოსანი, 1347).

მას თანა მჯდომსა ტარიელს ჰშვენიან სინაზენია (ვეფხისტყაოსანი, 1549).

არცა ლაშქარნიღა მყამეებიან (ვისრამიანი).

ჩემნი სიხსლნი შესასუმელად ენატრებიან (ვისრამიანი).

მალ-მალ მსურია მისთა ყვეილთა ყნოსანი (დ. გურამი).

თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი I

შენ მიბოვნებარ, სიტყუანი ჩემნი რაზომცა გწყენიან (ვეფხისტყაოსანი, 237).

ესე ნაქმარნი მითხოზობიან მისნი (ამირანდარეჯანიანი).

და ყუელასა მოსწყყინებიან (ამირანდარეჯანიანი).

მე დღენი ჩემნი წარმიელიან (რუსუდანიანი).

⁸ აკ. შანიძე, სუბიექტური პრედიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრედიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში: თხზულებანი, I, თბილისი, 1957; არნ. ჩიბრაძე, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბილისი, 1948; ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი, 1954.

ცნობილია, რომ გარდამავალი ორპირიანი და სამპირიანი ზმნები თურმეობით პირველს ორპირიან სტატიკურ ზმნათა მსგავსად იკეთებენ. ამ ზმნების თურმეობით პირველში -ან დაბოლოება ჩნდება, თუ მათთან შეწყობილი სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი -ნ სუფიქსით ნაწარმოებ მრავლობით რიცხვში დგას:

რომელნი ომნი გარდაგიქდიან, გეყოფიან (ამირანდარეჯანიანი).

მოგიცთუნებთან ეგე ჰაბუკნი (ამირანდარეჯანიანი).

წურილნი მთანი მე დამიზადებთანო (ვისრამიანი).

აწ გქონდეს ასი საჭურჭლე, ვის შუქნი მოგიფენიან (ვეფხისტყაოსანი, 489).

სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის მიერ ზმნის რიცხვში შეთანხმების ეს წესი მყარი იყო ძველ ქართულში, შუა საუკუნეთა საერო მწერლობის ძეგლებში კი ამ წესის რღვევა იწყება.

კერძოდ, „ვეფხისტყაოსანში“, „ვისრამიანში“, „ამირანდარეჯანიანსა“ და „რუსუდანიანში“ ხშირად იცვლება ისეთი მაგალითები, რომლებშიც ზმნები -ნ სუფიქსიან მრავლობითი რიცხვის ფორმითაა, სახელი კი — მხოლოდობით რიცხვშია, ანდა პირუკუ, სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი მრავლობით რიცხვშია, ზმნაში კი რიცხვის ნიშანს ვერ აჩენს.

მაგალითები:

მაგრა საქმე მის კაცისა ვერასადა შემიგნიან (ვეფხისტყაოსანი, 192).

აწ თუცა გვმართებს შემოსა, ვის მორჭმით მოგიცლენიან (ვეფხისტყაოსანი, 489).

მე ესე დამიქადიან (იქვე, 1072).

რა ჰირნი მომითმენიან (|| მომითმენიან) (იქვე, 236).

მომწონან ეგრე შენი სიკეთე (საბა).

ჩემი სიტყვა კარგი ავის უარესად გესმიან (საბა).

კიდევ მეტიც, მოგვიანო ხანის ქართულში ინვერსიულ ორპირიან ზმნებში (ისე როგორც სხვა რიგის ზმნებში) სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი ზმნის რიცხვში შეთანხმების უნარს კარგავს, სამაგიეროდ აქტიურდება მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელი⁹.

უკვე XIX საუკუნის ლიტერატურულ ენაში ჩვეულებრივია ფორმები: თქვენ გშვენით, მოგწონთ ის // ისინი.

⁹ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების ევოლუციას ძირითადი ტენდენციები ქართულში: მარტივი წინადადებას პრობლემა ქართულში, I; დამატება II, თბილისი, 1968.

რომ შევაჯამოთ ზემოთ თქმული, შემდეგ დასკვნებს მივიღებთ:

ძველ ქართულში გვქონდა:

ახალ ქართულში გვაქვს:

მას || მათ ჰ-შვენ-ი-ს იგი

მას შვენ-ი-ს ის || ისინი

მას || მათ ჰ-შვენ-ი-ან იგინი

მათ შვენ-ი-[ს]-თ ის || ისინი

იგი (იგინი)—აქტიურია

ის (ისინი)—პასიურია

მას (მათ)—პასიური

მას (მათ)—აქტიური

ჰშვენის (ჰშვენიან), ჰსურის (ჰსურიან) ზმნათა ანალოგიურია ჩვენთვის საინტერესო ზმნებიც: **სწყურია, ჰშია. სცალია, ურჩევნია** და ა. შ.¹⁰ მათთვისაც ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო სახელის მიერ ზმნის რიცხვში შეთანხმების იგივე: წესი, რომელზედაც ზევით იყო საუბარი, ე. ი. -ან დაბოლოება ამ ზმნებშიც ისტორიულად სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის მრავლობითი რიცხვის ნიშანი უნდა იყოს.

საანალიზო ზმნებს ორ ჯგუფად ვყოფთ. პირველ ჯგუფში ვაქცევთ იმ ზმნებს, რომელთა -ან დაბოლოებაც მართლა სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის მრავლობითი რიცხვის შესაბამისი ნიშანია ზმნაში საშუალო საუკუნეების წერილობითი ძეგლების მონაცემებითაც. „ვეფხისტყაოსანში“, „ამირანდარეჯანიანში“, „ვისრამიანსა“ და „რუსუდანიანში“ გვხვდება ასეთი მაგალითები:

მე თუ შეიღნი მირჩევნიან, დმერთმა იგი დამიხოცნეს (ვეფხისტყაოსანი, 1161).

... მე არცა სულნი მირჩევნიან შენსა (ვისრამიანი).

ომნი დიღნი და ფიცხელნი მგონიან (ამირანდარეჯანიანი).

სჯობან ყოვლთა მოყვარულთა პატრონ-ყმანი მოყვარულნი (ვეფხისტყაოსანი, 1453).

რაზომ სჯობან ჭიბუკსა ყველასა არაბნი (ამირანდარეჯანიანი).

წარმოდგენილი ზმნის ფორმები (ურჩევნიან, ჰგონიან, სჯობიან. მას იგინი) ცხადყოფს, რომ XIX საუკუნემდე (ჩათვლით) და დღევანდელ დიალექტებში გავრცელებული ურჩევნიან, ჰგონიან, სჯობიან მას იგი ადრე გულისხმობდა სახელობით ბრუნვაში დასმულ სახელს მრავლობით რიცხვში.

ასევე, ძველ ქართულში ბუნებრივი იყო გავიხარენ მე იგინი. ამ ზმნის შესაბამისი თურმეობითი პირველის ფორმაა მე გამიხარიან, შენ გაგიხარიან იგინი. სწორედ ეს უკანასკნელი ფორმა უნდა იყოს ამოსავალი XIX საუკუნის ლიტერატურულ ენასა და დღევანდელ ქართულ-კახურში გავრცელებული სიტყვის. მასალისათვის, როგორცაა გაგიხარიან.

¹⁰ ჰქვია ზმნის გამოკლებით.

გამიხარიან, გაგიხარიან, გაუხარია თურმეობითი პირველის ფორმებია, მათზე დაყრდნობით შეიძლება აღვადგინოთ შესაბამისი პირველი სერიის სტატიკური ზმნის აწმყო.

გა-უხარი-ან მას იგინი — თურმეობითი I გარდამავალი ზმნისა, **უხარი-ან მას იგინი** — სტატიკური ზმნის აწმყო.

ცხადია, ამ ფორმებშიც (გაუხარი-ან, უხარი-ან) -ან ისტორიულად სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის მრავლობითობის ნიშანი იყო ზმნაში.

საშუალო საუკუნეების ქართულში გვხვდება **მწადს** ზმნის თურმეობითის ფორმა: **მწადებთან, გწადებთან...**

არა **მწადებიან** სათავისოდ ეგზომონი ფათერაკნი (**ვის-რამიანი**).

ამ ფორმაზე (მე მწადებ-ი-ან იგინი) დაყრდნობით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ს-წადი-ან ზმნაშიც -ან სუფიქსი სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის მრავლობითი რიცხვის შესაბამისი ნიშანია.

ამავე ჯგუფში უნდა მოვაქციოთ **ჰქვიან** ზმნაც. ამ ზმნის ისტორია ნათელია. ძველ ქართულში გვქონდა **ჰრქვან მათ მას იგი**: რომელსა იგი ბერძენთა ჰრქვან პრასინოს (თუალთ., 281)¹¹.

შემდეგ ამ ზმნამ დაკარგა სუბიექტის პირი (მათ) და მიიღო სტატიკური შინაარსი: **ჰრქვან მათ მას იგი** — **ჰქვიან მას იგი**, სუბიექტის ნიშანი -ან კი ზმნას ტრადიციით შემორჩა.

ამრიგად, ფაქტია, რომ **ურჩევნიან, ჰგონიან, სჯობიან, უხარიან, სწადიან** და **ჰქვიან** ზმნებისთვისაც ძველ და შემდეგდროინდელ ქართულშიც კი დაცული იყო სახელობითში დასმული სახელის მიერ ზმნის რიცხვში შეთანხმების ძველი წესი. ამ ზმნებთანაც ძველ ქართულში აქტიური იყო სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი, ახალში კი პასიური გახდა; ხოლო პასიური იყო მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელი და გააქტიურდა.

მართლაც, დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში ნორმაა: **მათ ურჩევნიათ, სწადიათ, უხარიათ** და ა. შ.

მაშასადამე, აქაც იგივე ვითარებაა, რაც **ჰშვენის, ჰსურის** ზმნებთან.

ძველ ქართულში იყო:	ახალ ქართულში არის:
მას მათ ურჩევნი-ს იგი	მას ურჩევნი-ა ის ისინი
მას მათ ურჩევნი-ან იგინი	მათ ურჩევნი-ათ ის ისინი
აქტიურია — იგი (იგინი)	აქტიურია — მას (მათ)
პასიურია — მას (მათ)	პასიურია — ის (ისინი)

¹¹ მაგალითი ამოღებულია ივ. ქავთარაძის ნაშრომიდან: ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი, 1954.

--ან სუფიქსი ამ ზმნებშიც ისტორიულად სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის მრავლობითი რიცხვის ნიშანია.

ამასვე ვერ ვიტყვით მეორე ჯგუფის ზმნებზე: **ჰშია, სწყურია, ეში-ნია, სცალია, ჰრცხვენია, (შეუძლია).**

ძველი და საშუალო საუკუნეების სალიტერატურო ენაში არ დასტურდება არც ერთი ისეთი მაგალითი, რომ ამ ზმნების ფორმით ნა-ვარაუდები იგი ან იგინი წინადადებაში წარმოდგენილი ყოფილიყო. ამდენად ამ ზმნებთან -ან დაბოლოება არ შეესაბამება ზმნის შინაარსს.

მაინც უდავოა, რომ **ჰშიან, სწყურიან, სცალიან...** და **ურჩევნიან, სჯობიან, ჰშვენიან, ჰსურიან** ზმნები ფორმით იდენტურია.

ისიც ცხადია, თუ ოდესმე ეს ზმნები სახელობით ბრუნვაში დას-მულ სახელს მრავლობით რიცხვში შეიწყობდა, მათ -ან დაბოლოებაც უნდა ჰქონოდათ: **სწყურის, სწადს...** ტიპის ზმნებს მრავლობითში მხო-ლოდ -ან სუფიქსი შეიძლება ჰქონოდათ.

უნდა დავუშვათ, რომ ამ მეორე ჯგუფის ზმნებშიც (ისე როგორც **ჰშვენიან და ურჩევნიან** ტიპის ზმნებში) -ან სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის მრავლობითი რიცხვის ნიშანი უნდა ყოფილიყო ისტორიულად, ე. ი. ქართულში ოდესღაც უნდა გვქონოდა ასეთი და-პირისპირება:

მას (მათ) სწყურის იგი

მას (მათ) სწყურიან იგინი

XIX საუკუნიდან მოყოლებული ლიტერატურული ენისათვის ჰუნებრივია:

მას სწყურიან || სწყურია ის (ისინი)

მათ სწყურიანთ || სწყურიათ ის (ისინი)

რადგან ძველი ქართულის უდავო ფორმები:

მას || მათ ჰშვენის იგი მას || მათ ურჩევნის იგი

მას || მათ ჰშვენიან იგინი მას || მათ ურჩევნიან იგინი

და ჩვენ მიერ დაშვებული ფორმები:

მას || მათ სწყურის იგი

მას || მათ *სწყურიან იგინი

ახალ ქართულში ერთგვარ შედეგს გვაძლევს:

მას ჰშვენის ის || ისინი მას ურჩევნია ის || ისინი

მათ ჰშვენი[ს]თ ის || ისინი მათ ურჩევნიათ ის || ისინი

და მას სწყურია ის || *ისინი მას შია ის || *ისინი

მათ სწყურიათ ის || *ისინი მათ შიათ ის || *ისინი

უდავოა, ოდესღაც ქართულში გვქონდა ასეთი დაპირისპირება:

მას || მათ ჰ[მ]შის იგი და მას || მათ ჰ[მ]შიან იგინი

მას || მათ სწყურის იგი და მას || მათ სწყურიან იგინი...

ე. ი. დღევანდელ **ჰშიან, სწყურთან, ეშინიან, ჰრცხვენთან...** ზმნებშიც **-ან** ისტორიულად მრავლობითი რიცხვის ნიშანია. მაშასადამე, ჩვენთვის საინტერესო ზმნების

I ჯგუფი

ურჩევნის — ურჩევნიან
სჯობს — სჯობიან
ჰგონის — ჰგონიან
სწადის — სწადიან
უხარიას — უხარიან
გაუხარიეს — გაუხარიან
(ჰრქვის — ჰრქვან)

II ჯგუფი

სწყურის — *სწყურიან
ჰმეშის — *ჰმეშიან
ჰრცხუენის — *ჰრცხუენიან
სცალს — *სცალიან

წყვილები ერთიმეორის მიმართ მხოლოდობით-მრავლობითია ისტორიულად და **-ან** წყვილის მეორე ნაწილში სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის მრავლობითი რიცხვის შესაბამისი ნიშანია.

როგორც ზევით ვნახეთ, საშუალი საუკუნეების ლიტერატურულ ენაში ზშირად, ხოლო XIX საუკუნის ლიტერატურულ ენასა და დღევანდელ აღმოსავლურ დიალექტებში კი ყოველთვის ამ წყვილების მეორე ცალი (მრ. რიცხვის ფორმა) იხმარება წყვილის პირველი ცალის მაგივრად მხოლოდობითი რიცხვის გავებით. დღევანდელ დიალექტებში გვაქვს: **მას იგი ურჩევნიან, სჯობიან, ჰგონიან, სწადიან, უხარიან, ჰქვიან, ჰშიან, სწყურიან...**

როგორც გაირკვა, ამ ფორმათა უმეტესობა მრავლობითის გავებასაც შეიცავდა თვით საშუალი საუკუნეების ქართულშიც კი: **მას იგინი ურჩევნიან, სჯობიან, ჰგონიან...**

სხვა საკითხია, რატომ გამოიყენა ენამ მრავლობითი რიცხვის ფორმები მხოლოდობითი რიცხვისათვის.

როგორც ცნობილია, X—XII საუკუნეებიდან სტატიკურ ზმნებში (შესაბამისად, გარდამავალ ზმნათა თურმეობითი პირველის ფორმებში) **-იეს** დაბოლოება **-ია**-თი შეიცვალა: **სწერიეს, დაუწერიეს** ფორმები **სწერია, დაუწერია** ფორმებმა შეცვალა.

ენაში თავს იჩენს ტენდენცია, ჩვენთვის საინტერესო ორპირია სტატიკურ ზმნათა ძველი, სხვადასხვადაბოლოებიანი ფორმებიც ახალ ყალიბში მოექცეს.

სწორედ, **სწერია, ჰკიდია** ზმნათა **-ია** დაბოლოების გავლენით ჩვენთვის საინტერესო ზმნათა მრავლობითი რიცხვის **-იან** დაბოლოებიანი ფორმები, შინაარსისგან თითქმის დაცლილი, გვერდში უდგება **სწერია, ჰკიდია** ტიპის ზმნებს და კისრულობს მხოლოდობითი რიცხვის ფუნქციას.

ამრიგად, საშუალო საუკუნეებიდან მოყრღებული ჰ[მ]შიის — ჰ[მ]შიან, სწადის — სწადიან... ფორმებს შორის ისეთივე დაპირისპირებაა, როგორც სწერიეს — სწერია და დაუწერიეს — დაუწერია ფორმათა შორის, ე. ი. ჰ[მ]შიის — ჰ[მ]შიან, სწადის — სწადიან... ერთი და იმავე ზმნის მხოლოდობით-მრავლობითის ფორმები კი აღარაა, არამედ სტატიკური ზმნის მხოლოდობითი რიცხვის ძველი და ახალი ფორმებია.

ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ „ვეფხისტყაოსანში“, „ვისრამიანში“, „ამირანდარეჯანიანში“, „რუსუდანიანში“, დ. გურამიშვილის, ნ. ბარათაშვილისა და გრ. ორბელიანის ნაწერებში არც ისე იშვიათად წარმოდგენილ ძველ ფორმებს სწადს, სცალს, უხარის, ეშინის, რცხვენის... გვერდში უდგას სწადიან, სცალიან, უხარიან, ეშინიან, რცხვენიან... ფორმები, თანაც ორივე ფორმას ერთგვარი, მხოლოდობითის გაგება აქვს.

რადგან XIX საუკუნის ლიტერატურულ ენაში ნარიანი ფორმები გაბატონდა, ე. ი. ძველი ქართულის სწადს, სცალს, სწყურის, ურჩვენის... ფორმათა ადგილი XIX საუკუნის ლიტერატურულ ენაში მთლიანად დაიკავა სწადიან, სცალიან, ურჩვენიან, სწყურიან... ფორმებმა, ამ ზმნათა -იან დაბოლოება ფუნქციურად მთლიანად გაუტოლდა სწერია, ჰკიდია ზმნათა -ია დაბოლოებას. ამის შემდეგ სწყურიან, ჰშიან, ურჩვენიან... ზმნათა -ნ დაბოლოება ზედმეტ ელემენტად იქნა აღქმული და დაიკარგა კიდევ მომდევნო XX საუკუნის ლიტერატურულ ენაში.

ანალოგიურ დასკვნამდე მივალთ, თუ გავითვალისწინებთ ჰრქვან ზმნის ისტორიას. სწერია, ჰკიდია ტიპის ზმნათა გავლენით წარმომავლობით გარდამავალი სამპირიანი ზმნის -ი-ან დაბოლოება (ჰრქუ-ი-ან ზმნაში -ან სუბიექტის მესამე პირის ნიშანია ისტორიულად) ჯერ გაუთანაბრდა სტატიკურ ზმნათა -ია დაბოლოებას, შემდეგ კი მათივე გავლენით დაკარგა -ნ ელემენტიც.

დასკვნა

1. ქართულში არსებობდა ჰშია, სწყურია, ურჩვენია... ტიპის ზმნათა ამგვარი დაპირისპირება რიცხვის მიხედვით:

ჰ[მ]შიის მას იგი	სწყურის მას იგი
*ჰ[მ]შიან მას იგინი	*სწყურიან მას იგინი
ურჩვენის მას იგი	სჯობს მას იგი
ურჩვენიან მას იგინი	სჯობიან (სჯობან) მას იგინი

2. ეს დაპირისპირება თანდათან ქრებოდა უძველესი ხანიდან XIX საუკუნემდე: სწყურის — სწყურიან, ჰ[მ]შიის — ჰ[მ]შიან... ფორმათა შორის რიცხვის მიხედვით დაპირისპირება ისპობოდა ძველსავე ქარ-

თულში (იხ. მეორე ჯგუფის ზმნები), ურჩევნის — ურჩევნიან, სჯობს — სჯობიან... ფორმათა შორის დაპირისპირება XIX საუკუნემდე არსებობდა (იხ. პირველი ჯგუფის ზმნები).

3. ამავე დროს **ჰშია, სწყურია, ურჩევნია** ტიპის ზმნათა -იან დაბოლოებიანი ფორმები იძენდა ახალ შინაარსს: **სწერია, ჰკიდია** ტიპის სტატიკურ ზმნათა -ია დაბოლოების ფაქტურით **სწყურიან, ჰშიან, ურჩევნიან...** ფორმები კისრულობს **ჰ[მ]შიის, სწყურის, ურჩევნის...** მხოლოობითი რიცხვის ფორმათა ფუნქციას. X—XII საუკუნეებიდან მოყოლებული XIX საუკუნემდე **ჰ[მ]შიის — ჰ[მ]შიან, სწყურის — სწყურიან...** ფორმათა შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორც **სწერიეს — სწერია, დაუწერიეს — დაუწერია** ფორმათა შორის.

4. რადგან XIX საუკუნის ლიტერატურულ ენაში **ჰ[მ]შიის, სწყურის, ურჩევნის...** ძველი ფორმები აღარ იხმარება და მათ ფუნქციას მთლიანად კისრულობს **ჰშიან, სწყურიან, ურჩევნიან...** ფორმები, ამიტომ **ჰშიან, სწყურიან, ურჩევნიან...** ზმნათა -იან დაბოლოება ფუნქციურად უტოლდება **სწერია, ჰკიდია** ტიპის ზმნათა -ია დაბოლოებას.

5. -იან და -ია დაბოლოებების იდენტურობამ განაპირობა ის, რომ -ნ აქ ზედმეტ ელემენტად იქნა აღქმული და დაიკარგა კიდევ. სალიტერატურო ქართულში მომდევნო XX საუკუნეში.

6. ჰქვიან ზმნის ისტორიის გათვალისწინებაც, ამ დასკვნებს უდავოს ხდის..